

<https://doi.org/10.15407/np.73.288>

УДК 94+37+8](092)(477)“1886/1958”Слюсаренко Ф.П.][94(477):321]“19”

Валентина Піскун,

доктор історичних наук, професор, завідувач відділу,

Інститут української археографії та джерелознавства

ім. М. С. Грушевського НАН України

вул. Трьохсвятительська, 4, Київ, 01001, Україна

e-mail: Baturin@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3817-0852>

ID: 0015026

ФЕДІР СЛЮСАРЕНКО ПРО РОЗПАД РОСІЇ Й ДОЛЮ УКРАЇНЦІВ

У статті розглянуто наукову й громадську діяльність Ф. Слюсаренка (1886–1958 рр.). Проведено архівну евристику та віднайдено низку важливих документів, зокрема фото, наявне в чехословацькому паспорті. Ці дані уточнюють біографію Ф. Слюсаренка. Здійснено аналіз наукових праць дослідника: «Про державний лад» (1917), «Роспад Росії і організація національних сил» (1920), «Україна в політичній рівновазі Сходу» (1920). Зазначені праці не були в полі зору сучасних дослідників і не аналізувалися ними. Проте, з огляду на проблеми, що в них розглядаються, статті є актуальними й донині.

Ключові слова: Ф. Слюсаренко, наукові статті, ознаки держави, російська армія, розпад Росії, незалежність України.

Актуальність дослідження. З огляду на нинішню російсько-українську війну достоту важливим є досвід вивчення причин поразки Української Народної Республіки в період революційних потрясінь (1917–1923 рр.). З особливою увагою слід поставитись не лише до аналогій, а й до аналізу досвіду тих, хто брав безпосередню участь у тогочасних подіях, ухваленні рішень, осмисленні пройденого шляху.

Мета дослідження полягає в тому, щоб проаналізувати три статті Ф. Слюсаренка як учасника тогочасних подій, окреслити осмислення ним як самого поняття «розпад Росії», так і причинно-

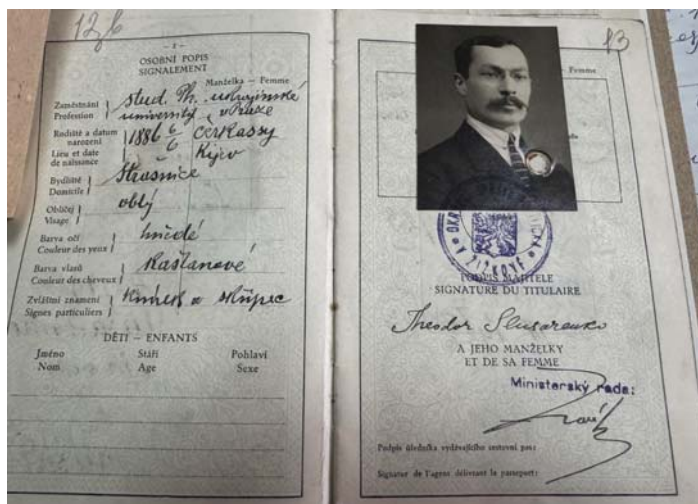
наслідкових зв'язків відновлення нової (совєтсько-комуністичної) імперії за участі російських більшовиків.

Методологія дослідження. Автором статті проведено аналіз змісту декількох статей Ф. Слюсаренка. Для уточнення біографії науковця проведено архівну евристику. Використано методологію інтелектуальної історії та історії понять К. Скіннера (Quentin Skinner) [1, pp. 3–53] контекстології та культурної антропології. Це дало змогу внести деякі корективи до біографії. У віднайденому паспорті зазначено дату народження й наявне фото Ф. Слюсаренка. Отже, можемо окреслювати не лише загальні дані про науковця, а й побачити його фотозображення, що додає знань про нього як про особистість.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що постать Ф. Слюсаренка як науковця і громадського діяча в українській історіографії не досліджувалася. Незначні вкраплення про його діяльність як професора Українського вільного університету в Празі, викладача Українського Високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова є на сторінках праці С. Наріжного, що опублікована в 1942 р. [2, с. 125, 132, 176]. Про деякі цікаві історії з життя Ф. Слюсаренка, який любив тишу, та про його говірливу дружину Одарку коротко розповідається у публікації Ольги Зубко [3, с. 41]. У бібліографічному покажчику “*Praice ruskei, ukrajinskei a běloruskei emigrace vydanej v Československu 1918–1945: Bibliografie s biografickými údaji o autorech*” зазначені лише ті праці Ф. Слюсаренка, які друкувалися в ЧСР [4, s. 669–670]. Статті Ф. Слюсаренка у віденському виданні «Воля» не аналізувалися істориками у контексті причин поразки Української революції (1917–1923 pp.) та особливостей розпаду Росії як монархічної імперської держави. Джерельною базою для уточнення біографічних даних про діяльність Ф. Слюсаренка в 1920-х–1940-х роках слугує фонд 4371 «Слюсаренко Ф. П. український буржуазний націоналіст-емігрант, доцент Українського Вільного університету, Українського Високого педагогічного інституту ім. Драгоманова в Празі, голова студії пластичного мистецтва в Празі» у Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України. У фонді в наявності 14 справ.

До наукового обігу введено деякі документи щодо діяльності Ф. Слюсаренка.

Ф. Слюсаренко належав до молодшого покоління українців, які долучилися до національно-визвольного руху після падіння монархії в Росії. Перша енциклопедична згадка про нього як про українського вченого і педагога міститься в «Українській малій енциклопедії», що її в 1965 р. підготував професор Є. Онацький [5, с. 1777]. Народився Ф. Слюсаренко у Черкасах 6 червня 1886 р.² Вищу освіту здобув у Петербурзькому університеті, закінчив філологічний факультет. Зі студентських років належав до кола активних діячів петербурзької української громади. Потім працював викладачем у гімназії. Вступив до Української радикально-демократичної партії (1917–1923 рр. – УПСФ), дієвими членами якої були: О. Лотоцький, П. Чижевський, Є. Чикаленко, О. Шульгин та ін. Під час підготовки виборів до Установчих зборів УНР по Київській виборчій окрузі Ф. Слюсаренко був зареєстрований у списку «№ 1. Української партії соціалістів-революціонерів разом з Українською селянською спілкою» [6].

² Так зазначено в Паспорті, виданому Ф. Слюсаренку в ЧСР. Див.: ЦДАВО України. Ф.4371. Оп.1. Спр. 12. Арк. 12 зв.

В еміграції Ф. Слюсаренко входив до складу Празької групи Українського республікансько-демократичного клубу. В особистих документах Ф. Слюсаренка наявні запрошення на засідання цього клубу [7]. З нагоди четвертої річниці смерті С. Петлюри 26 травня 1930 р. члени клубу влаштували пропам'ятну жалібну академію. Вступне слово промовив професор К. Мацієвич, з промовами виступили: О. Алмазов, О. Безпалко, доцент А. Чернявський [8].

Ф. Слюсаренко був також науковцем, який досліджував давню історію та археологію України, досконало володів грецькою та латинською мовами, писав наукові статті, був активним громадським діячем. Упродовж декількох років він був незмінним секретарем Товариства «Музей визвольної боротьби України». В архіві зберігаються протоколи засідань товариства, написані його рукою. Як фахівець з історії давньої Греції та історії України, він став членом Історично-філологічного товариства, виступав із науковими доповідями на його засіданнях. Ф. Слюсаренко також брав участь у роботі Українського академічного комітету для Міжнародної інтелектуальної співпраці при Лізі націй (1925–1940 рр.) з метою популяризації української науки у світовому просторі. У архівній справі збереглися запрошення на засідання Академічного комітету від голови управи професора А. Яковліва від 9 січня 1931 р. про те, що засідання управи відбудеться 15 січня з таким порядком денним: «1. Доповідь голови Управи. 2. Видання книги «Український нарід». 3. Питання про скликання Українського Наукового з'їзду за кордоном. 4. Про святкування двохтисячного ювілею з дня народження поета Вергілія. 5. Біжучі справи і внески» [9]. Долучався до організації й проведення українських наукових з'їздів, які проходили в Празі в 1928 і в 1931 рр. За підписом професора, доктора С. Смаль-Стоцького, голови Організаційної комісії і голови Українського академічного комітету, ректора, професора А. Яковліва до доцента Ф. Слюсаренка 30 червня 1931 р. було надіслано лист-запрошення такого змісту: «В імені Українського Академічного Комітету та Організаційної Комісії для скликання 2-го Українського Наукового З'їзду маємо честь запросити Вас взяти участь у 2-му Українському Науковому З'їзді, який має відбутися в Празі між 15 і 19 грудня 1931 року. При цьому надсилаємо Комунікат

Організаційної Комісії» [10]. Ф. Слюсаренко був причетним до організації й проведення різних заходів. Наприклад, брав участь в «урочистих сходах», присвячених ювілею президента ЧСР Т. І. Масарика, що їх організувала Українська громада у березні 1930 р. [11] та багатьох інших заходах. Серед його респондентів В. Біднов, Д. Дорошенко, І. Мірний, В. Прохода. Остання праця, що була надрукована за життя автора, – «Академік В. П. Бузескул як історик: 1858–1931». Прага. Український Вільний університет, 1942. 28 с. Помер Ф. Слюсаренко 8 травня 1958 р. у Празі. Був похований на Ольшанському цвинтарі, проте могила не знайдена.

Для аналізу окресленої проблеми ми взяли три невеликі за обсягом, але важливі для розуміння тогочасних проблем і їхнього осмислення праці: «Про державний лад», «Роспад Росії і організація національних сил», «Україна в політичній рівновазі Сходу».

Падіння монархії й революцію в Росії Ф. Слюсаренко зустрів із великим піднесенням і наснагою до праці на українській суспільній ниві. Уже влітку 1917 р. вийшла його перша популярна брошура українською мовою «Про державний лад» [12]. У ній давалося роз'яснення, що таке держава. Наголошував, що «державою ми звемо велику громаду людей, котра об'єднується верховною владою і живе на власній землі (державній території)» [12, с. 10]. Причому декілька разів наголошував і роз'яснював поняття «державної території», без якої держава перестає існувати як така. Оповідав про особливості державного управління у різних країнах. Автор наголошував, що «Інтересам демократії (народу) найбільше відповідає демократична республіка, а в тих державах, де є кілька окремих народів або країн, демократична республіка буває федеративною» [12, с. 69]. Роз'яснював поняття «народ, його обов'язки і права». До обов'язків кожного належить: «коритись законові, законній владі. Без цього неможливо уявити собі державу.... Другий обов'язок – сприяти ділом тому, аби держава могла мати користь для загального добра. Сюди належать обов'язки – стати своєю особою на дружню оборону держави під час війни і дати кошти, котрі необхідні для всієї держави (утримання війська, освіти, телеграф і т. ін.» [12, с. 11–12]. Наголошував також і на тому, які права має громадянин. До загальних прав належать: «воля особи:

ніхто не має права робити громадянина рабом, або кріпаком... Влада за незаконні вчинки перед особою громадянина відповідає» [12, с. 13]. До політичних прав також належать: «воля слова, воля зборів, воля спілок» [12, с. 14]. «Виборче право повинно бути загальним. Кожда доросла людина (і чоловік, і жінка) без різниці майна, освіти, стану і т. д. має право вибирати і бути вибраною до державного законодавчого зібрання» [12, с. 15]. «Українці, як найбільша й демократична національність Росії, прагнуть аби майбутня держава була демократичною республікою із загальним виборчим правом (не виключаючи й жінок). Вибори до Установчих зборів мають відбуватися на підставі виборчого права з таємним голосуванням. На Україні влада повинна провадитись “Українським Союзом”». Пояснював доволі популярними словами, що таке держава: **«Це – державна земля, або територія, народ і найвища державна влада. Без цих трьох прикмет не має держави»** [12, с. 10].

Ф. Слюсаренко не сприйняв більшовицький переворот у Росії, і на початку 1918 р. повернувся в Україну до Києва. Але вже в другій половині 1919 р. емігрував спочатку до Відня, а на початку 1921 р. – до Праги. Був професором Українського вільного університету та викладачем в Українському високому педагогічному інституті ім. М. Драгоманова. В еміграційний період співпрацював з ДЦ УНР в екзилі.

До цього періоду належить одна з публіцистичних статей у часописі «Воля» (1920) «Розпад Росії і організація національних сил». До певної міри вона суголосна із сучасністю, бо автор виокремлює основну сутність імперських устремлінь «росіян» як таких, і що саме сприяло ширенню їхніх посягань на широкі просторах Європи та Азії. Розпад Росії у 1917 р. був неочікуваним навіть для тих націй, які спромоглися організувати окремі держави. Подає цікавий аналіз того, що саме «цементувало стару монархічну імперію». І дає відповідь – російська армія. «У внутрішньому життю Росії “Москаль”, кріс і кулемет був останнім і найбільш рішучим аргументом для всіх тих, кого не переконували в “общности” і “високости” російської КУЛЬТУРИ, в правильности ходу державного і російського механізму і в благоденствії, і благополучії російського життя. Чим же по суті був цей страшний для “Ворога

внішнього” “Рус” і такий до жахливості небезпечний для “Ворога внутрішнього” “Москаль”» [13, с. 242]. «Росія – країна значних етнічних різноманіть, а за яким принципом вона сформувала армію!» «Чи...ж відповідала ця армія по своєму складові етнографічному складові бувшої Росії. Пригадаймо, що навіть в армії бувшої Австро-Угорщини були національні частини: Чехів, Мад’яр, Українців. В Росії була принята протилежна система: якомога далі од рідного краю, якомога більше національно змішані частини. На Україну присилались Башкіри, Татари, Великороси, а Українців переважно слали в центр Росії і столиці. І в цьому сенсі, коли етнографічна мапа Росії грає всіма можливими фарбами і відтінками, то в армії всі ці фарби змішані в один: землистосірий кольор, неначе символ стихійної сили землі» [13, с. 242].

Автор аналізує спосіб формування армії та особливості її комплектування; виконання функцій – зовнішніх і внутрішніх. «З другого боку, перемішана національно армія була весь час чужою для тої місцевості, де частина стоїть. І коли треба було поборювати “ворога внутрішнього”, то армія, не звязана ні з одною певною місцевостю, або народностю була слухняним, як механізм, знаряддям в руках репрезентантів російської політичної системи» [13, с. 243].

Ф. Слюсаренко зробив важливий висновок про те, що Російська імперія трималася на багатонаціональній армії, а та своєю чергою була інструментом як внутрішнього цементування суспільства, так і своєрідним опудалом назовні. Створення в 1917 р. національних армійських частин не тільки зруйнувало міць армії, а й привело до краху саму імперію.

Автор наголошує на тому, що російські більшовики так само використали саме армію для упокорення нових держав. «Більшовицька агітація за братання на фронті, за фактичне припинення війни деморалізувала армію, розклала її фактично, але не порушувала самої системи єдності і неподільності армії» [13, с. 243]. Оскільки значну частину російської армії становили українці, то саме вони відігравали важливу роль в українській національній революції, а згодом і в повстанському антибільшовицькому та антимонархічному русі. Одним із пропагандистських трюків російських більшовиків проти українців стало проголошення Леніним так званої

«самостійної української держави» та «власної армії – Червоного козацтва». Автор вбачає в такому підході саме «старий московський імперіалізм», який постав у новому революційно-комуністичному вияві. А від себе додає, що Ленін і Троцький – організатори більшовицької армії й ініціатори вторгнення в Україну – використали ще один трюк. Червоне козацтво організовував В. Примаков, на підміну поняття «вільне козацтво», яке організовувалось в УНР на добровільній основі. А на чолі армії, що захоплювала Київ у грудні 1917 – січні 1918 рр., був Ю. Коцюбинський, чийм іменем прикривалися більшовицькі упокорювачі України. Після того, як він виконав відведену йому функцію – знищили [14, с. 464–481].

Ф. Слюсаренко називає причини, чому не вдалося сформувати потужну багатомільйонну українську армію. Перша серед інших – втома від війни. «Коли ми чуємо тепер про успіхи повстанців, про їхню переважно організованість і по більшій частині дисциплінованість, то нас це не дивує, бо повстанці, то розпилені вояки з тої трьохмільйонної (по меншій мірі) української частини російської армії, які присилали своїх представників на третій військовий з'їзд» [13, с. 245]. Він констатує також, що «останні відомості з України не дають місця для оптимістичних висновків. Маю на оці 1. лист Леніна до українських робітників і селян *) і 2. заходи большевиків до організації української армії. Українського читача не могла не вдарити боляче та “трилема” Леніна, де він у своєму листі говорить про право України вирішити свою майбутню форму державного існування: “Вирішити питання, чи *зіллється Україні з Росією*, чи залишитися незалежною, чи бути в федеративнім звязку” і т. д., а перед тим: “чи бути Україні окремою незалежною совітською республікою, злученою (?) з Російською республікою на засадах федерації, чи *зіллється Україні з Росією* в одну совітську республіку?”» [13, с. 245–246]. Тобто головною силою упокорення й підбиття народів під «російський комунізм» стала російсько-більшовицька армія та створення незалежної УСРР. «Але найбільше проявився організаційний хист нових Російських самодержців в організації армії. Армія большевиків давно уже має прикмети старої російської армії: вона дисциплінована і організована старими російськими генералами і новими німецькими інструкторами. Вона

складена на принципі примусової (а не добровольчої, як у Денікіна, Колчака, Юденіча) служби; вона змішана в національному змісті. Остається це останнє поширити на Україну, та й годі, бо Естонці, Латиші, Литвини і інші остільки незначні величини, що їх в рахунок на довгий час можна й не брати, головню Українців приєднати» [13, с. 246–247]. І, як наслідок – «тоді... відновляється стара російська армія і ... відновляється єдина і неділима Росія, правда, на разі большевицько самодержавна» [13, с. 247]. І далі, як констатація можливої перспективи, яка й втілилася в життя: «А привабити мрійних українських політиків різними московськими “прелестями” не так то трудно: вони (політики) можуть ввести соціалізацію – **це зближає**; можуть згодитися на систему рад – **це робить подібним**; вони можуть дати в руки большевиків організувати себе в армію – **це утворює єдність**. А поpróbують, тоді рішити свою судьбу “вплоть до отдѣлення” можна виставити “плеть”: давнього “Москаля”, крис і кулемет і так “вежли-венько”, “не сокрушаючи ребер” покропити... цей “неістовий і жестоковийний” в своїй свободолобности народ!» [13, с. 247].

І як висновок, що його мають засвоїти українці, наголошує, що потрібно шукати друзів повсюди, але варто не забувати «про “єдине, що есть на потребу”»: про добру пляномірну, консеквентно розраховану на століття організацію живих реальних сил армію» [13, с. 247]. Саме про цей урок українці вчасно не подбали, розраховуючи на міжнародні гарантії, обеззброюючись, залишилися біля «розбитого корита» з нічого не вартими обіцянками партнерів.

Варта уваги й ще одна стаття Ф. Слюсаренка «Україна в політичній рівновазі Сходу» (1920) [15]. Після проголошення незалежності Україна витримала величезний натиск зовнішніх сил на її територію. Водночас її політичні сили здобули величезний досвід того, що *«варто було робити і чого не слід»*. Автор наголошує на тому, що будь-який союз (зв’язок) України з більшовицькою Росією означав би відновлення імперіалістичних посягань на інші народи і держави. Україна в 1917–1920 рр. була на чолі національно-визвольних рухів на Сході Європи й фактично зупинила просування російської комуністичної армії на захід для перемоги «світової революції». І робить важливий висновок про те, що саме «Україна – великий національний, рішучий чинник політичної

рівноваги на сході, коли була мова про остаточне і стійне установлення цієї рівноваги» [15].

Висновки. Отже, у працях Ф. Слюсаренка розглянуто важливі проблеми державного будівництва загалом і особливості державотворення в Українській Народній Республіці зокрема. Основними ознаками незалежної держави він вважав: землю (державну територію); народ, його права і обов'язки перед державою та ставлення держави до громадянина; система влади має бути побудована за демократичним принципом. Основною силою, яка тримала Російську імперію в її кордонах, вважав армію, побудовану за національною ознакою й використовувану як інструмент упокорення різних народів. Вважав, що російські більшовики, які розпочали війну проти УНР, використали також армію для упокорення українців. Як засвідчив подальший хід історичних подій, Ф. Слюсаренко доволі реалістично спрогнозував події, що розгорнулися в наступні десятиліття. Відтворення нової «комуністичної» російської імперії стало питанням часу. Запорукою для існування незалежної України вважав потужну армію, яка б мала давати належну відсіч посяганням ворогів.

Список бібліографічних посилань

1. Skinner Q. Meaning and Understanding in the History of Ideas. «History and Theory», Vol. 8, No. 1. 1969. Pp. 3-53. URL: <https://www.jstor.org/stable/2504188?origin=crossref> (дата звернення: 07.10.2024).
2. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Ч. I. Вид. друге. Репринтне. Львів-Кент-Острог, 2008. С. 125, 132, 176.
3. Зубко О. Є. Цікаві факти з повсякденного життя українських емігрантів у міжвоєнній Чехословаччині (1921–1939). *Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія «Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки»*. 2022. Вип. 35. С. 36–44. <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2022-35-04>
4. Праце ruskei, ukrajinskei a běloruskei emigrace vydanej v Československu 1918–1945: Bibliografie s biografickými údaji o autorech. Díl 1, svazek 2. Praha, 1996. S. 669-670.

5. Слюсаренко Ф. Українська мала енциклопедія. Проф. Євген Онацький. Кн. XIV. Літери Се.-Сті. Накладом Адміністрації УАП Церкви в Аргентині. Буенос-Айрес, 1965. С. 1777.

6. Київська окружна комісія по справах виборів до Установчих Зборів Української Народної Республіки, на підставі ст.[атті] 51 Закону про вибори, оповіщає для загального огляду такі списки кандидатів до Установчих Зборів Української Народної Республіки по Київській виборчій окрузі. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_vsd/cgiirbis_64.exe?C21 COM=S&I21 DBN=LSTV&P 21 DBN= LSTV&S21 FMT=fullw&S21 ALL=\(%3C.%3EA%3D%D 0%AF%D0%9 A%D0%9E%D0%92%D0%9 B%24%3C.%3E\)&Z 21 ID=&S21SRW=dz&S21SRD=&S21STN=1&S21 REF=10&S21 CNR=20](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_vsd/cgiirbis_64.exe?C21 COM=S&I21 DBN=LSTV&P 21 DBN= LSTV&S21 FMT=fullw&S21 ALL=(%3C.%3EA%3D%D 0%AF%D0%9 A%D0%9E%D0%92%D0%9 B%24%3C.%3E)&Z 21 ID=&S21SRW=dz&S21SRD=&S21STN=1&S21 REF=10&S21 CNR=20) (дата звернення: 05.11.2024).

7. ЦДАВО України. Ф. 4371. Спр. 9. Арк. 417.

8. ЦДАВО України. Ф. 4371. Спр. 9. Арк. 54.

9. ЦДАВО України. Ф. 4371. Спр. 9. Арк. 5.

10. ЦДАВО України. Ф. 4371. Спр. 10. Арк. 112.

11. ЦДАВО України. Ф. 4371. Спр. 9. Арк. 29.

12. Слюсаренко Ф. Про державний лад. Печатня вид-ва «Друкарь», Невский пр. 88, 1917. 70 с.

13. Слюсаренко Ф. Роспад Росії і організація національних сил. Воля. Т. І. Ч. 6, Відень, 7 лютого 1920. С. 241–247.

14. Піскун В. Дипломат Юрій Коцюбинський: світло і тіні радянського більшовизму. *Український археографічний щорічник*. Нова серія. Вип. 21/22. Український археографічний збірник. Т. 24/25. Київ : Українські пропілеї, 2018. С. 464–481.

15. Слюсаренко Ф. Україна в політичній рівновазі Сходу. Воля. 1920. Т. 2. Ч. 5. URL: [https://uk.wikisource.org/wiki/%D0%92%D0%BE%D0%BB%D1%8 F_\(%D1%87%D0%B0%D1%81%D0%BE%D0%BF%D0%B8%D1%81\)/1920/2/5/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0_%D0%B2_%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96%D0%B9_%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BD%D 0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%B7%D1%96_%D0%A1%D1%85 %D0%BE%D0%B4%D1%83](https://uk.wikisource.org/wiki/%D0%92%D0%BE%D0%BB%D1%8 F_(%D1%87%D0%B0%D1%81%D0%BE%D0%BF%D0%B8%D1%81)/1920/2/5/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0_%D0%B2_%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96%D0%B9_%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BD%D 0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%B7%D1%96_%D0%A1%D1%85 %D0%BE%D0%B4%D1%83) (дата звернення: 04.11.2024).

References

1. Skinner, Q. (1969). Meaning and Understanding in the History of Ideas. *History and Theory*, 8(1), 3-53. <https://www.jstor.org/stable/2504188?origin=crossref> (Last accessed: 07.10.2024).
2. Narizhnyi, S. (2008). *Ukrainska emihratsiia. Kulturna pratsia ukrainskoi emihratsii mizh dvoma svitovymy viinamy. Ch. I. Vyd. druhe. Repryntne* [Ukrainian emigration. Cultural work of Ukrainian emigration between two World wars. Part I. Second Edition. Reprint]. Lviv-Kent-Ostroh, 125, 132, 176 [in Ukrainian].
3. Zubko, O. Ye. (2022). Tsikavi fakty z povsiakdennoho zhyttia ukrainskykh emihrantiv u mizhvoiennii Chekhoslovachchyni (1921-1939) [Interesting facts about the everyday life of Ukrainian emigrants in interwar Czechoslovakia (1921-1939)]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriiia "Istoriia Ukrainy. Ukrainoznavstvo: istorychni ta filosofski nauky"* – *Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series "History of Ukraine. Ukrainian Studies: Historical and Philosophical Sciences"*, 35, 36-44 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2022-35-04>
4. *Práce ruské, ukrajinské a běloruské emigrace vydané v Československu 1918-1945: Bibliografie s biografickými údaji o autorech. Díl 1, svazek 2* (1996) [Works of Russian, Ukrainian and Belarusian emigration published in Czechoslovakia 1918-1945: bibliography with authors' biographical. Part 1, Volume 2]. Praha [in Czech].
5. Sliusarenko, F. (1965). *Ukrainska mala entsyklopediia. Prof. Ievhen Onatskyi. Kn. XIV. Litery Se.-Sti. Nakladom Administratury UAP Tserkvy v Arhentyni* [Ukrainian Small Encyclopedia. Prof. Yevhen Onatsky. Book XIV. Letters Se.-Sti. Edition of the Administration of the UAPC Church in Argentina]. Buenos Aires, 1777.
6. Kyivska okruzhna komisiia po spravakh vyboriv do Ustanovchykh Zboriv Ukrainskoi Narodnoi Respubliky [Kyiv district commission for elections to the Constituent Assembly of the Ukrainian People's Republic] [in Ukrainian]. Retrieved from [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_vsd/cgiirbis_64.exe?C21 COM=S&I21 DBN=LSTV&P21 DBN=LSTV&S21 FMT=fullw&S21 ALL=\(%3 C.%3 EA%3 D%D0%AF%D0%9 A%D0%9 E%D0%92%D0%9 B%24%3 C.%3 E\)&Z21 ID](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_vsd/cgiirbis_64.exe?C21 COM=S&I21 DBN=LSTV&P21 DBN=LSTV&S21 FMT=fullw&S21 ALL=(%3 C.%3 EA%3 D%D0%AF%D0%9 A%D0%9 E%D0%92%D0%9 B%24%3 C.%3 E)&Z21 ID)

=&S21SRW=dz&S21SRD=&S21STN=1&S21REF=10&S21CNR=20 (Last accessed: 05.11.2024).

7. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchych orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (TsDAVO Ukrainy) [Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine]. F. 4371. Spr. 9. Ark. 417 [in Ukrainian].

8. TsDAVO Ukrainy. F. 4371. Spr. 9. Ark. 54 [in Ukrainian].

9. TsDAVO Ukrainy. F. 4371. Spr. 9. Ark. 5 [in Ukrainian].

10. TsDAVO Ukrainy. F. 4371. Spr. 10. Ark. 112 [in Ukrainian].

11. TsDAVO Ukrainy. F. 4371. Spr. 9. Ark. 29 [in Ukrainian].

12. Sliusarenko, F. (1917). *Pro derzhavnyi lad* [On the state system]. Pechatnia vyd-va «Drukar», Nevskiy pr. 88 [in Ukrainian].

13. Sliusarenko, F. (1920). Rospad Rosii i orhanizatsiia natsionalnykh syl [The collapse of Russia and the organization of national forces]. *Volia*, I(6), 241-247 [in Ukrainian].

14. Piskun, V. (2018). Dyplomaty Yuriy Kotsiubynskiy: svitlo i tyni radianskoho bilshovyzmu [Diplomat Yuriy Kotsyubynsky: light and shadows of Soviet Bolshevism]. *Ukrainskyi arkheohrafichnyi shchorichnyk. Nova seriia – Ukrainian Archaeographic Yearbook. New Series*, 21/22, 464-481 [in Ukrainian].

15. Sliusarenko, F. (1920). Ukraina v politychnii rivnovazi Skhodu [Ukraine in the political balance of the East]. *Volia*, 2(5) [in Ukrainian]. Retrieved from [https://uk.wikisource.org/wiki/%D0%92%D0%BE%D0%BB%D1%8F_\(%D1%87%D0%B0%D1%81%D0%BE%D0%BF%D0%B8%D1%81\)/1920/2/5/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0_%D0%B2_%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96%D0%B9_%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%B7%D1%96_%D0%A1%D1%85%D0%BE%D0%B4%D1%83](https://uk.wikisource.org/wiki/%D0%92%D0%BE%D0%BB%D1%8F_(%D1%87%D0%B0%D1%81%D0%BE%D0%BF%D0%B8%D1%81)/1920/2/5/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0_%D0%B2_%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96%D0%B9_%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%B7%D1%96_%D0%A1%D1%85%D0%BE%D0%B4%D1%83) (Last accessed: 04.11.2024).

Стаття надійшла до редакції 10.11.2024.

Valentyna Piskun,

Dr. Sci. (History), Professor, Head of the Department,
M. S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies
National Academy of Sciences of Ukraine
4 Triochsvyatitelska St., Kyiv 01001, Ukraine
e-mail: Baturin@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3817-0852>
ID: 0015026

Fedir Sliusarenko on the Collapse of Russia and the Fate of Ukrainians

The article discusses the research work of Ukrainian scholar Fedir Sliusarenko (1886–1958). Archival research revealed several important documents that clarify Fedir Pavlovych's biography and include photographs of him. An analysis of his research works, including *On the State Orde*, *The Collapse of Russia and the Organization of National Forces*, and *Ukraine in the Political Balance of the East*, has been conducted. These works have not received attention from his contemporary researchers, yet the issues they address remain relevant today. In *On the State Order*, Sliusarenko examines the features of state-building and its key components, which include state territory, the people and their rights and responsibilities, state authority, and its legitimacy in relation to citizens. He is among the first to advocate for universal suffrage for men, women, and all social classes. For Ukraine, the appropriate form of state, according to Sliusarenko, should be a democratic republic. In *The Collapse of Russia and the Organization of National Forces*, he analyzes the key elements of the Russian Empire and the sources of its strength, both domestically and on the international stage. The main force supporting the empire was not so much Russian culture as the Russian army. It was structured along national lines but aimed its strength at keeping in submission and subordination those regions that, for each part of it, were either ethnically distinct or beyond national boundaries. Sliusarenko sees the main reason for the defeat of the Ukrainian Revolution (1917-1923) as the lack of a strong army and the organizational dysfunction that Russian Bolsheviks introduced into Ukrainian society. In *Ukraine in the Political Balance of the East*, he analyzes Ukraine's role in countering Russia's imperial ambitions in Eastern Europe. He asserts that Ukraine, as an independent state, will serve as a unique stabilizing force on the continent, helping to curb Russian imperial aspirations.

Keywords: Fedir Sliusarenko, scientific articles, features of the state, Russian army, collapse of Russia, independence of Ukraine.